

U § 56. sluší podotknouti, že rozpočet obecní má býti dle § 6. fin. novelly projednán obecním zastupitelstvem nejdéle 2 měsíce před počátkem roku správního; ustanovení, že schůze rozpočtové a účetní mají býti konány aspoň 1 měsíc před schůzí municip. výboru, pozbylo významu.

Právo žádati za mimořádnou schůzi přešlo ze spr. výboru na župní úřady, z municipálního výboru na župní výbor u obcí magistrálních, jinak na okr. výbor.

Ustanovení finanční novelly o svolání obecního zastupitelstva, a nutném počtu členů v případech § 6., 12., 16., 23. a 40. finanční novelly změnila ovšem i § 56. a 57.; jinak zůstal § 57. v platnosti, zejména i předpisy podjatosti v něm uvedené, ježto § 5. obec. nov. přes to, že jest citován v § 8. zák. č. 253/21, podle obsahu tohoto § 8. na Slovensku platnosti nenabyl.

§ 58. byl nahražen § 26. slov. novelly; schůze obecního zastupitelstva mohou se zúčastniti pouze vedoucí obecní úředníci konceptní a odborní, pouze s hlasem poradním a pouze v otázkách, spadajících do jich služby.

§ 59. jedná o hlasování (jen hlasování veřejné, nikdy tajné, t. j. lístky hlasovacími; výjimkou i hlasování dle jmen).

§ 60. o disciplinární moci ve schůzi.

§ 61. byl nahražen širším § 28. slov. novelly (župan není obmezen ani slyšením župního zastupitelstva nebo výboru, ani ohledy v § 61. uvedenými).

Dr. J. Horák, tab. s. v Bratislavě :

Urbárské a příbuzné poměry na Slovensku.*)

Ú v o d.

I.

Kdežto v západní části republiky československé, vzniklé z bývalé rakouské polovičky habsburské monarchie, nad poměry poddanskými — sít venia verbo — téměř již tráva narostla, tak že již výlučně patří dějinám, ve východní části, vzniklé z uherské polovičky říše rakousko-uherské, čili na Slovensku, není poddanství ve svých hospodářských a civilně právních důsledcích posud úplně zlikvidováno. Tvoří tudíž poměry tak zv. urbárské, t. j. právní civilní poměry na bývalém poddanství založené, na Slovensku

*) Poctené II. cenou prvej literárnej súťaže »Právnickej Jednoty na Slovensku«.

posud význačný díl platného práva. K těmto poměrům druží se skupina právních poměrů civilních, které se vyvíjely buď ve spojení s držbou poddanské půdy, anebo analogicky s poměrem poddanským, avšak bez veřejně právního svazku poddanského, aneb které mají s urbářským poměrem aspoň to společné, že se staly předmětem t. zv. selské akce vyvazovací v minulém století roku 1848 zahájené, ale v Uhrách (na Slovensku) posud úplně neprovedené. Tento moment vývazby jest vlastně při těchto poměrech v příbuznosti s urbářskými často nejzávažnější. Jedná se tu jak při urbářských poměrech, tak při těchto příbuzných o myšlenku ne tak právníckou, jako hospodářsky-politickou, o ideu, aby půdu dostal do vlastnictví ten, kdo ji fakticky obdělává a její břemena snáší. Ovšem ani tato idea nebyla původně se vši přesností vyjádřena a spočívala zákonná akce zdánlivě na ideách bližších, sankcionovaných francouzskou revolucí. Není našim úmyslem obírat se otázkou v titulu této práce danou se stanoviska hospodářsko-politického, ale vzdor tomu k úplnému porozumění věci sluší i na tyto momenty, jako ultima ratio légis poukázati.

Právnícky netvoří poměry, o nichž se tu jedná, žádný útvar speciální. Jde tu jen o skupinu práv subjektivních, obč. právu náležejících, které jsou udržovány jejich historickou příbuzností a hospodářskou obdobností. Základem jich jest otázka vlastnictví, totiž převod jeho z dosavadního vlastníka *de iure*, většinou majitele latifundií (vrchností), na dosavadního faktického držitele či uživatele, z hospodářsko-politických příčin dílem bezplatně, dílem oproti náhradě (odkupu). Neschází ani výjimek ve prospěch dosavadního vlastníka půdy (földes ur), zavázaného však k náhradě dosavadnímu držiteli (výkup). Druží se tedy k otázce vývazby či vlastně expropriace*) dosavadního vlastníka ihned otázka obligatorních práv z vývazby vzniklých, zajištěných hypotekárně, resp. reálnými břemeny na vyvázané držbě někdy i legálními právy přednostními, jdoucími i před staršími právy knihovními. Ve snaze provést vývazbu co nejdokonaleji vyvarovalo se zákonodárství vyvazovací co možná zřizování servitutů, takže tyto jen nepatrným dílem patří k obsahu těchto pojednávaných poměrů, ač jistý druh quasi servitutů právě před zlikvidováním urbářského poměru v t. zv. pertinentích urbářských měl značného významu. Konečně patří práva, o něž jde, ač menší částkou, do kategorie t. zv. regálií.

Protože se tu nejedná o typy právní, nesnadno je terminologicky shrnouti skupiny práv, obsažených v urbářském a příbuzných poměrech pod společné označení. Zákonná i vědecká terminologie užívá tu nepřesného výrazu držby (v mat. smyslu) a úpravy držby (ve formálním smyslu). Patrně, že se tu nemyslí na držby v technickém, nýbrž jen v ekonomickém smyslu. Ostatně ani v tomto směru výraz ten neuspokojuje, neboť jest příliš široký, a obsahuje více, nežli se tím *de lege* myslí.

K úplnému pochopení poměrů, o nichž hodláme jednati, sluší vrhnouti aspoň přehledný pohled na některé zvláštnosti uherského práva věcného na imobilích, do jehož oboru nás zajímající otázky patří.

*) Cf. Krantz: System d. österr. allg. Privatsrecht § 216.

II.

V uher. právu rozdíl mezi obyvateli státu : šlechtou a nešlechtici*) přenesl se i na věci, speciálně immobilie. Rozeznáváme dle toho statky šlechtické a nešlechtické. Šlechtické statky měly zvláštnost, že 1. mohly býti jen v držbě osoby šlechtické (zemanské) a 2. že s nimi byla spojena oprávnění, která s jinými statky (nešlechtickými) spojena nebyla, zvláště tak zvaná menší práva královská (regalia), původně šlechtě sice cestou privilegia udělená, ale během času nerozdílně i s obsahem vlastnictví na šlechtické půdě srostlá, tedy z osoby na předmět práva nerozdílně přešla. Výčep alkoholických nápojů či právo krčmaření, právo provozovati živnost řeznickou, mlynářskou, rybářství, vybírati poplatků z krámů obchodních, kotelné za pálení kořalky, práva na výrobu cihel, vápna, lámání kamene, dobývání písku a hlíny, právo na dávky od t. zv. žehařů bez domů (házatlan zsellérek), někdy též právo převozu, mýta, trhu a právo na tržné čili poplatky z místa na trhu (piaczog). Většina těchto t. zv. menších regálií zanikla zrušením poměru urbářského r. 1848, podnes však trvají, ač v menší míře: právo mlynářské, převozu, mýta, trhu a na tržné. Tato všechna práva, dle západních pojmů vlastně samostatná práva subjektivní, pojímala se v Uhrách jako důsledek vlastnictví šlechtické půdy, tedy jako oprávnění šlechtického vlastnictví.***) Tento právní stav ohledně šlechtické půdy trvá na Slovensku podnes.

Šlechtic byl však oprávněný držeti, resp. ve vlastnictví míti i držbu nešlechtickou, s kterou tyto atributy spojeny nebyly. Vlastnictví v smyslu západního práva představovalo vlastnictví na půdě městské. Měla sice také t. zv. královská privilegovaná města, na základě královských privilegií jmenovaná, menší regalia, ale tato regalia patřila tu vždy městu jako juristické osobě, tedy subjektu a ne půdě samé, buď že městské aneb měšťanské.

Pendant k půdě šlechtické tvořila půda poddanská či urbární, vyznačující se tím, že ač tvořila vlastnictví šlechty, resp. církve neb priv. měst (vrchností), nesměla býti bezprostředně vlastníkem užívána, nýbrž musela býti dána do užívání poddaným (sedlákům) oproti snášení veřejných dávek a placení různých dávek vlastníků. Zde tedy důvod opačný privilegované šlechty vedl k tomu, že skutečný držitel, poddaný, nebyl sice uznáván vlastníkem, ale jinak měl de facto oprávnění quoad usum ve vlastnictví obsažená, jsa však vázán břemeny veřejně i civilně právními. Uprázdnila-li

*) Nešlechtici byli : mešťané královských měst, obyvatelé privilegov. obvodů, (na Slovensku 16 měst spišských), církevní šlechta a poddaní, či urbarialisté. Církevní šlechta byly osoby, které na statcích praelátů žily, konajíce za ně válečné služby a majíce za to církevní statky v užitku. Nebyli četní.)

**) Srovnej: Teorii, vyjadřenou i v § 354. obč. z. rak., dle níž každé subjektivní právo skládá se z většího neb menšího počtu jednotlivých oprávnění. (Gerber: Deutsches Privatrecht. § 79. o právu lovu a rybaření.)

se držba poddanské půdy, musela vrchnost, event. cestou dražby postarati se o jiného poddanského držitele.*)

V držbě poddanské půdy vytvořily se různé kategorie, o nichž právě hodláme jednat a jež našly i formálního výrazu v označení držebnostního listu v pozemkových knihách (urbéri birtok, zselléri birtok atd. — jako právě šlechtická držba rovněž byla v pozemkové knize vyznačena: nemesi birtok.) Tento stav trvá podnes.**)

Mohla by se namítnouti otázka, zda-li následkem zrušení šlechtictví zákonem čs. republiky ze dne 10. prosince 1918, č. 61 Sb. z. a n. (verbis: »i veškerá z nich plynoucí práva«) atribut šlechtické držby pro Slovensko neodpadl a tudíž rozdíl mezi šlechtickou a nešlechtickou držbou nezmezil. — Zdá se, že tomu tak není, neboť ratio legis cit. zákona byla odstraniti patrně šlechtictví jako institut veřejného práva, ale ne zasahovati do soukromých iura acquisita,***) spojených dle občanského práva s objektem právního poměru a neodvislých tudíž od subjektu. Zajisté že zmizela však úplně neschopnost jednotlivců k nabývání půdy toho kterého druhu pro osobní kvalitu, takže dnes může každý občan, tedy i nešlechtic, býti vlastníkem šlechtické půdy. Označení toto znamená dnes již jen kvalitu právního objektu, neodvislou od kvality držitelovy či vlastníkovy. Významu praktického tato kvalita, i když se odhlédne od t. zv. menších regálií, nepozbyla (viz doleji t. zv. kompossesiorát).

Půda šlechtická vůči poddanské nazývala se též dvorskou (major-sági birtok) z toho důvodu, že hospodářsky tvořily šlechtické pozemky z určitého dvorce spravované, jednotku, odpovídající jaksi hospodářským jednotkám selské usedlosti, t. j. obytného stavení s hospodářskými příslušenstvími a příslušnou půdou poddanskou. Původní rozdíl jen hospodářský stal se časem právním (z čl. XVIII/1723, XXV/1791, IV/1836). Uvedeným nástímem rozdílů šlechtické a poddanské držby vyčerpán jest vlastně obsah různosti platného práva uherského na nemovitostech od práva západního. Dřívější rozdíly t. zv. aviticity (ósiség) čili vlivu rodiny (kmene) na vlastnictví (přednostní právo přibuzných při alienaci, rodinné veto atd.) až na nepatrné zbytky v právu dědickém (zásada: paterna paternis, materna maternis), dále antichretické právo zástavní, patří již dějinám.

Lze tudíž říci, že kromě vzpomenutých odchylek, jež ohledně urbářské půdy v této práci poblíže vysvětlíme, je dnes věcné právo immobilární na Slovensku s právem západní části republiky jednotné. Zmíniti se sluší tu zvláště o zásadní jednotnosti institutu veřejných knih. Nařízení o pozemko-

*) V smyslu naturalistické školy právní lze označiti poddanskou držbu jako vlastnictví, z něhož byla oprávnění k libovolné dispositi substanti vlastníkovi odňato.

**) Dokonce i provisorní poměr podmíněného odkupu v případě smlouvy odkupní (t. zv. věcný odkup) před vyplacením odkupného označen jako »váltásággkötélézett birtok«. C 9. I. 1882, č. 6534.)

***) Cf. Dr. Fajnor : Manželské právo majetkové na Slovensku. »Právny Obzor«. Roč. III., č. 1.—2.

vých knihách ze dne 15. prosince 1855 pochází sice z doby absolutismu, ale bylo tak zv. Prozatímními zákonnými ustanoveními iudexkuriální komise z roku 1861, zákonem to dle své povahy ústavně základním*) a spočívá na rakouském občanském zákonu,**) který byl v roku 1852 v Uhrách vyhlášen a až do cit. dobrozdání iudexkuriální komise v platnosti.***) Nevykazuje ani materiálně ani formálně vážnějších odchylek od rakouského zákona pozemnoknižního z r. 1871, jemuž bylo předchůdcem.

Avšak stav pozemkových knih na Slovensku není podnes uspokojivý. System vložkový, jaký na západě je již všeobecně v platnosti, namnoze proveden není a teprv se provádí. Jsou tu vedle systému vložkového i systém pozemnoknižních protokolů a archů. Souvislost s katastrem není úplná.****) Obtížné je vypočítávání podílů spoluvlastnických. Úprava pozemnoknižn. výtahů též neuspokojuje. Mapy pozemnoknižní jen tam jsou úplně spolehlivé, kde byla provedena kommassace (pokud se týče t. zv. extravillánu).

Okolnost, že v pozemkových knihách zachováno označení různé kvality držby svrchu vzpomenuté na držebnostním listu (v nadpisu) má svoji příčinu v tom, že uspořádání pozemnoknižní namnoze předcházelo místnímu šetření za účelem úpravy urbářské a příbuzné držby vývazbou těchto poměrů zamýšlené a aby se nepraejudikovalo úpravě vzpomenu- tých poměrů, zachoval se v pozemkové knize faktický stav. (ač dle § 4. uh. poz. kn. ř. lze bývalý svazek urbářský a s ním příbuzné poměry uplatňovati i bez pozemnoknižního vyznačení týchže. Čf. Dec. C. 17/9 1891 č. 541.) Následkem toho a také, protože vydělení pastvin, lesů a sýtin (rákosišť) v mnohých obcích do individuálního vlastnictví aneb aspoň od- dělení od vlastnictví vrchnostenského posud se vůbec nestalo, má takto pozemnoknižně vyznačená kvalita půdy selské posud právní a praktický smysl. V přítomnosti, po zrušení poddanství r. 1848 a po zahájení vy- vazovací akce v minulém století má ovšem urbářská a příbuzná půda jen potud právní význam, pokud jde o likvidaci těchto poměrů, čili o t. zv. úpravu držby urbářské resp. příbuzenské. Tato úprava vztahuje se na tyto otázky:

1. Zjištění substance bývalé urbářské usedlosti jakožto bu- doucího volného vlastnictví býv. poddaného.
2. Zjištění t. zv. příslušnosti či pertinencí urbářské usedlosti, jejich fysické oddělení od půdy panské a přiděl do fysické držby a knihovního vlastnictví bývalých poddaných, evet.

*) Cp. Jiri Ráth: Az országbírói értekezlet a törvényhozás tárgyában, recipováno (§§ 21., 145., 156.).

**) §§ 66., 149. a j. odvolávají se výslovně na rak. obč. zák.

***) Ideiglenes törvényssabályok (J. T. Sz.) aneb Országbírói Érte- kezlet O. B. Ě.

****) Jan Baše: Pozemkový katastr a pozemková kniha na Sloven- sku. »Právny Obzor« 1922, čís. 3.

3. Úprava užívání k 2. připadající, pokud by zůstala ve společenském vlastnictví bývalých poddaných.
4. Event. kommassace půdy při rozptýlené držbě součástí urbářských usedlostí.
5. Event. současná úprava t. zv. příbuzných poměrů. Co se těchto příbuzných poměrů týče, jsou to poměry, které na mnoze vznikly ve spojení s poměrem poddanským ale na jiném základě. Kdežto poddanství bylo v první řadě a v Uhrách vlastně výlučně institucí veřejně právní a civilní, momenty v těchto poměrech sluší posuzovati jen se stanoviska t. zv. civilně právních prvků v právu veřejném (viz Tilsch: Rakouské právo občanské, I. díl.), je tomu u poměrů příbuzných obráceně: základ a právní obsah je civilně právní, totiž t. zv. dělené či neúplné vlastnictví (dominium directum a dominium utile), vyvinuvší se z opětovně opakovaných, posléze dědičných smluv obligatorních (pachtů a nájmu pozemků) a během času ze zevní formy do obsahu přešlé povahy věcných práv. Tedy: kdežto v poddanstve poměru držiteli pozemků vlastnictví de jure scházelo, v příbuzných poměrech mu patřilo aspoň t. zv. vlastnictví užitkové, (recte ius in re aliena sui generis). Vytknouti sluší, že ovšem při zákonné vývazbě těchto t. zv. příbuzných poměrů z faktických zřetelů na hospodářské vysvobození malé držby selské, některé poměry tuto vlastnost právní nevykazující, staly se přece předmětem akce vyvazovací, ale základní charakter předmětu jejího tvoří přece jen vývazba užitkového vlastnictví. Theoria t. zv. neúplného vlastnictví je v uherském právu identická s právem rak. obč. zák. (cf. Kraintz: Systém rak. práva obč. — Zlinský-Darday: A magyar magánjok mai érvényeben.) Likvidace příbuzných poměrů, pokud se neděje současně s urbářskou, děje se dle zvláštních zákonných předpisů samostatně, jichž dle povahy věci sluší však šetřiti i při úpravě s urbářskou společně.

Část I.

Historický přehled vývoje urbářských a příbuzných poměrů na Slovensku.

- Lit. 1. Ignác Acsády, A magyar jobbágyság története, Budapest 1906 (dějiny poddanství v Uhrách), k tomu referát:
2. Dr. Emil Stodola, Dějiny poddanství v Uhrách, Právní Obzor 1920 č. 1.
  3. Dr. Kadlec, V Ottově slovníku naučném, Uhersko: ústavní dějiny.
  4. Zlinský-Darday, A magyar magánjok mai érvényében (učebnice uherského privátního práva. — Novější vydání od Reinera).
  5. Katona, Lányi, Imling. Magyar Magánjok (článek Bartoloměje Lányiho: A tulajdonjog).
- Přehled: V dějinách poddanského poměru v Uhrách a tudíž i na Slovensku můžeme rozeznávati následující období:

I. Vytvoření se poddanského poměru sáhá od příchodu Maďarů do kotliny Podkarpatské ca 897 až do konce XIII. století.

II. Utužování poddanství od počátku XIV. století do zákonodárství Tereziánského (II. polovice XVIII. století).

III. Ochrana poddaných od doby tereziánské do roku 1848.

IV. Zrušení a likvidace poddanství od r. 1848 až do převratu 1918. v jisté míře lze konstatovati i další periodu.

V. Doba agrárně sociálních reform, týkajících se i poměrů urbářským příbuzných, od převratu 1918 do dneška.

I. Doba utváření se poddanství :

Rozdíly mezi svobodnými a otroky byly již Maďarům při jejich příchodu známy. Maďari usídlivše se na území býv. říše Velkomoravské a bývalé římské provincie pannonské a přijavše křesťanství otevřeli sobě přístup západní kultuře a jejímu společenskému zřízení. Na západě v této době byl vývoj poddanství, stavu to mezi otroctvím a svobodou ležícího, v plném proudu. — Otroctví římskému postavilo se v cestu křesťanství, obmezení svobody osobní vynutilo vojenské, totiž lenní zřízení tehdejších států, které absorbovalo v sobě veškerou státní správu vůbec. Zřízení krále Štěpána Svatého (rozdělení země v hrabství — komitáty — a podobně) vzato je ze západu. — Složky z nichž vzniklo poddanství na západě i v Uhrách jsou různé: v první řadě asi zlepšení stavu otroků (válečných zajatců), v druhé zhoršení stavu tuzemského, podrobeného obyvatelstva se strany vítězů, při čemž zvláště slovanské obyvatelstvo v dnešním Slovensku stalo se obětí poměrů. Zajisté také dobrovolné podrobování se nemajetných a bezbranných pod moc silnějších za účelem ochrany, vyhnutí se obtížné službě vojenské a za účelem výživy působilo k vzrůstu tohoto poměru. Kolonisace, hojná za dob tureckých válek, v této době se asi sotva dá jako původ vzniku poddanství zjištěti. Nápadnou jest ovšem velká podobnost uherského poddanství s římským kolonátem, který původně znamenal pacht latifundiálních pozemků se strany otroků. (Savigny: Über den römischen Kolonat. Vermischte Schriften II., svazek 1850.) Není však naším účelem stopovati tuto otázku do podrobná. Stačí nám zjištění, že poddanství bylo v Uhrách v XIV. století již uzákoněno splnutím stavu otrockého a polosvobodného v jednotný stav poddanský, ale ještě roku 1278 z čl. 70. byla selskému stavu osobní svoboda zaručena.

Na druhé straně vyvíjel se oproti stavu svobodných měšťanů, obyvatel území privilegovaných a praedialistů, či nobiles ecclesiae (viz úvod II.) početný stav vyšší šlechty (magnátů) i nižší čili zemanů zcela na týchž zásadách jako na západě, ale ještě intenzivněji, takže konečně plnoprávní obyvatelstvo uherského státu, jemuž také skoro veškerá půda patřila, byla šlechta, opatřena nesmírnými privilegii, účastenstvím téměř výlučným v zákonodárství, konající judikaturu soudní i administrativní nad svými poddanými, neplatící daní, a majíc téměř jedinou povinnost: službu vojenskou. Postavení měšťanstva a ostatních privilegovaných osob bylo vlastně jen výjimečné, právě na privilegiiích založené. Obyvatel

měst patřících šlechtě byli zrovna tak poddaní jako sedláci a rozdíl mezi oběma byl více faktický nežli právní (následkem zaměstnání obchodem a řemesly.)

II. Utužení poddanství.

Charakteristické známky poddanství po jeho utvoření na počátku XIV. století jsou: Povinnost pracovní na panské půdě (ne tedy pouhé civilní právo, ale povinnost veřejné povahy), oproti placení dávek peněžních (census) a úkonů osobních — robota. Přesné rozlišování strany civilně právní a veřejně právní v tomto poměru v této době není možné, jeho vůbec celý středověk přesného rozdílu v tom směru neznal. Tím se vysvětlují také mnohé obtíže zákonodárni při zrušení těchto poměrů. Z počátku nebylo ani užívání panské půdy individuální, aneb alespoň rodinné, nýbrž užívání pozemků patřilo poddanské obci společně. Obec ročně určovala losem podíly jednotlivých hospodářů, jakož i způsob obdělávání půdy. (Flurzwang něm. práv.) Tento rudiment poddanství zachoval se v mnohém ohledu podnes, zvláště ohledně správy tak zvaných urbářských příslušností. Ač se tu dle správného pojmání může jednat jen o spoluvlastnictví, přece rozhoduje tu shromáždění resp. výbor t. zv. urbářské obce, za často identické s obcí politickou, ale často i sama politická obec vůbec o správě společného vlastnictví bývalých urbalistů. I zákonodárství i soudní praxe jde často v tomto směru. Takto v hrubých obrysech vylíčený stav představuje nám poddanství za panování dynastie anjonské v XIV. století.

Kulturně historicky je zajímavé, že již v těchto dobách bylo poddanství v Uhrách obtížnější, nežli v západních částech dnešní republiky československé. Poměry poddanství vytvořily se totiž na mnoze cestou zvyku (via facti) a vykazovaly na různých panstvích veliké rozmanitosti. Úprava závazků poddaných dala se se strany vrchnosti téměř výhradně jednostranně a přirozeně na úkor slabšího. V této době osadil Matuš Csáky poddanými sehnányi s panství svých sousedů některé své statky v severozápadním Slovensku a obdařil je urbářskými*) předpisy českými, které byly oproti zvykovému právu uherskému tak mírnými, že si u helského lidu zjednal nemalou popularitu. Další vývoj poddanství charakterisuje zavedení devitiny (nona) jako naturální dávky poddanské z čl. VI/1351. Za vzor sloužil této dávce desátek zavedený již za krále Štěpána Svatého jako všeobecná dávka ve prospěch biskupů a cestou privilegií i ve prospěch některých jiných praelátů, ze všech druhů obilí a vína (desátková vinice = dézsma szöllő). Tento desátek byl tedy původně veřejnou dávkou ve prospěch cirkve, ale praxe učinila z něho součástku poddanských závazků. Biskupové a praeláti totiž, chtějíce si uspořiti výlohy

*) Urbarium znamená souhrn ustanovení o poměru poddaných. Výraz tento přichází v uherském zákonodárství po nejprve v z. čl. VIII/1723 (Zlinský-Dárday, III. vydání strana 341 poz. 3.). Ač tento výraz přichází i na západě, nápadný je jeho maďarský kmen: ur = pán, bér = dávka, slovensky berně).

s vybíráním desátku, pronajmuli toto vybírání vrchnostem a z trvalosti tohoto nájmu vyvinulo se vlastní právo vrchnosti na desátek oproti výplatě reluta neb paušálního obnosu církvi. — Desátek se platil z obilí in natura v klasu (ne v zrnu) jako dluh vybíraný (Holschuld). Z vybraného desátku, ať již patřil de jure komukoliv, příslušelo místnímu katolickému faráři $\frac{1}{4}$, nebo $\frac{1}{8}$ a nejméně $\frac{1}{16}$ (t. zv. sedecima), kterouž vrchnost direktně vyplácela. V tak zvaných spišských městech patřil celý desátek faráři. Také některé privátní rodiny přišly cestou dědičných smluv aneb královského darování do užívání kněžského desátku (Dr. Alex. Konak : Egyházi jogtan kézikönyve, IX. vydání str. 224). Vrchnostenská devitina byla pouhou analogií kněžského desátku.

Zhoršením situace poddaných zvyšováním jejich závazku následuje i obmezování jejich osobní svobody. Ještě za krále Ladislava roku 1445 vyslovil se uherský sněm, že se poddaní, když zapravili zákonné dávky, mohou volně odstěhovati, ale brzy potom stal se poddaný glebae adscriptus, z prvu jen via facti, brzy však i de iure. Selský lid totiž, nemoha snésti ustavičně rostoucí znásilňování se strany vrchnosti, bouřil se, ale jeho povstání byla vždy krvavě potlačena a následkem toho byl stav horší předešlého. Selské povstání roku 1514 pod Jurajem Dózsom mělo za následek úplné porobení selského lidu. Po jeho potlačení bylo totiž ve sněmu v Rákosi usneseno 6 zákonů, obírajících se otázkou poddanství. Z. čl. 14. tohoto roku vyslovil ztrátu svobody stěhování, z. čl. 21. zakázal svobodu stěhování i vdovám i dětem. Smutnou zásluhu o tyto normy zjednal si věhlasný právník uherský slovenského původu Štěpán Verbőczy,*) autor slavného Tripartita.***) Korunou této činnosti je lex 25 v části Tripartita »Rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini, quantum ad perpetuitatem, nihil iuris habet; sed totius terrae proprietatis ad dominum terrestrem spectat.«

Tato věta charakterisuje nejlépe obsah urbářského poměru : Výslovné vlastnictví vrchnosti, pracovní povinnost poddaného a právo pouze na odměnu za práci. Nelze tu mluvit vlastně ani o obligátním poměru poddaného ku vrchnosti, neboť glebae adscriptio, obsahující v sobě i povinnost pracovní, nepochybně je veřejné právní povahy. Právem označuje se Tripartitum jako kodex práv zemanských. Právnícky je ovšem zajímavé, že tato norma vyslovující bezprávnost selského lidu ohledně půdy, byla vůbec nutnou. Dokazuje to, že buď tato bezprávnost ještě nebyla všeobecnou normou právní, aneb že se o její správnosti ještě pochybovalo. Následkem ní stal se sedlák helotem.

Pozbavení selského stavu vlastnictví půdy je něco nepřirozeného (čf. Ihrering: Der Kampf ums Recht) a nikde se neosvědčilo. Má vždy následkem opadání intenzity zemědělské práce, která prospívá jen tam, kde vzdělávající půdu následkem úzké souvislosti rodu s majetkem se s půdou

*) Dr. Fajnor : Všehrd a Verbőczy. Právny Obzor, č. 5.

***) Dr. Kadlec: hoc titulu o privátního, ale zákonnou autoritu požívajícího kodexu uherského práva.

téměř indentifikuje. Chápali to mnozí již tehdy, vidíce zhoubné následky selského ujařmení v chabém hospodáření, jež bývalo pro rolníka vlastně vhodnější, nežli práce výlučně ve prospěch vrchnosti vynaložená. Reakce sejevila již za vzdorokrále Jána Zápolského. Zemský sněm roku 1531 zrušil zákaz stěhování, ale za tehdejších poměrů nebyl tento zákon proveden. Také pokusy krále Ferdinanda nevedly k úspěchu (z. čl. 26/1547). Stavby uherské totiž již roku 1548 volné stěhování sedlákům zase zrušily pro údajné zneužívání. Z. čl. z roku 1548 č. 33.—46, upravují urbářské závazky: robotu (jeden den týdně), mimo census na penězích, dávky naturální (desátek, devitina a t. zv. munera). Novou úpravu poddanských poměrů obsahují z. čl. 11.—14. z roku 1553. Také pokus o odstranění zákazu stěhování z. čl. 27.—33./1556 se pro nevlí šlechty k provedení jeho nezdařil. Za krále Rudolfa 1576—1608 vyvíjela se ohledně nejdůležitější otázky, stěhování, různá prakse dle jednotlivých žup. Z. čl. 13/1605 ponechal totiž úpravu této otázky župním shromážděním. Někde bylo stěhování volné, jinde se zakazovalo.

Charakteristickým je hlas svědomí ohledně postavení selského lidu v této době se patrně ozývající. Aby se uklidnili, nalezli tehdejší držitelé moci formuli, že špatné postavení selského lidu zakládá se na vůli boží. Sem sluší zařadit i z. čl. 17/1635, který vyhlásil infanující, když by poddaný ve sporu s vrchností ve sporu vyhrál. Bylo to zajisté velmi divné světlo, které musilo padati na vrchnost prohravší při i za takové judikatury, která byla theoreticky odůvodněna vůli boží a prakticky byla v rukou tehdejších aristokratických tříd!

Postavení poddaného lidu bylo čím dále nesnesitelnější. Na sněmu 1572 bylo vytknuto panovníkem samým, že vrchnosti často $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ úrody odebírají (mimo všechny jiné dávky!) Rapidní úpadek poddaných demonstruje zvyšování daní, výhradně poddanými snášených. R. 1595 činila daň ze selské usedlosti (porta; odtud výraz porcie na Slovensku na označení pozemkových daní obvyklý) 9 zl., roku 1671—19, tedy ani ne za 100 let později 40 zl. Vedle toho zavedeny daně indirektní (z vína, piva, pálenky a masa). R. 1698 činila daň z porty již 600 zl. — tedy ve 20 letech 15krát tolik! Původně obnášela porta asi 32 uh. jiter (á ca 1200 sáhů) protože však následkem ustavičného chudnutí selského lidu jedna usedlost nebyla vstavu takovéto daně platiti, ustanovil z. čl. 62/1607, že 4 poddanské domy (usedlosti, sessie) tvoří 1 portu, t. j. hospodářskou jednotku daňovou. Želiarských*) domů, t. j. usedlostí menších nežli normální sessie poddanská, přišlo na 1 portu dvanáct. Z. čl. 36/1647, určil portu tak, že 4 poddanská usedlosti do hromady mající 4—6 volů, aneb 8 usedlostí selských, majících dohromady dva páry tažného dobytka aneb 16 poddaných želiarů bez dobytka, tvořilo 1 portu. Klesající zdatnost daňová je patrným důkazem klesající zdatnosti hospodářské. V 16. století přibyla k dosavadním závazkům poddaných ještě i povinnost veřejných prací při cestách oproti odměně

*) Slovo želiar, maďarsky zsellér = drobný pachtýř, zdá se ukazovati i pro tyto želiary, de iure poddanské, na vznik jejich poměru s drobného pachtu.

60—120 denárů za 1 portu. (1 denár je 1½ groše stříbra.) K tomu přistoupily i daně a dávky župní, záležející dle potřeby a času z přírodnin, potahu, peněz atd. Zvláště obtěžovala sedláky (i mešťany) daň vojenská čili kontribuce.

V době turecké nadvlády postavení selského lidu zůstalo celkem nezměněným.

Koncem XVII. a počátkem XVIII. století dosáhlo utužení poddanství svého vrcholu. Přispívala k tomu ovšem velmi mnoho ta okolnost, že šlechta schudnuvši ustavičnými válkami snažila se zjednatí si prostředky k udržení svého lesku ze svých poddaných.

Charakterisuje se pak poddanský poměr na konci této periody takto:

1. vlastnictví půdy patří výlučně šlechtě. Posloupnost do držby statku dělá se sice dle zásad dědických, ale dědického práva ve vlastním smyslu před. z. čl. VIII/1840 poddaní neměli a proto se ho ani zříci nemohli, resp. jejich zřeknutí bylo právně nemožné. Cf. Drf. r. f. VIII/175.

2. Sedlák je k půdě připoután zákazem odstěhování, povinnen je panskou půdu vzdělávat i platiti mimo to různé dávky a konati různé služby. Tato břemena pozůstávají a) v censu, t. j. v dávce v hotovosti, b) v robotě či úkonech pracovních, c) v pokutách (multa) propadajících vrchnosti na základě její patrimoniální juristiky, d) devitiny z úrody in natura (mimo kněžského desátku), e) podrobení tzv. menším regalím, patřícím vrchnosti. (Cf. C. 25./I. 1883 č. 4775/1882. Menší král. užítky — regalia — tvořily původně právo královo a byly jednotlivcům a korporacím buď král. privilegii neb cestou vydražení získány, f) ve snášení všechných veřejných daní, státních, služeb a dávek župních a kontribuce vojenské (v XVIII. století musel poddaný i platiti kontribuce i sloužiti na vojně) = břemena veřejná.

Práva poddaného pozůstávala v užitku poddanské usedlosti a jistých užitečích v panských lesích, pastvinách a sýtinách. Za veřejné práce příslušela mu nepatrná náhrada, za práce z titulu poddanského vůči vrchnosti nic. Roboty činila de lege 52 dní do roka (jeden den týdně) s potahem, bývala však často v neprospěch poddaného zneužívána a hromaděna.

Mimo tyto dávky a závazky zákonné vyvinuly se určité dávky zvykové, původně z pouhé zdvořilosti, časem však charakter závazků nabývající, totiž tak zv. dary, či munera, při zvláštních příležitostech na př. o svátcích, svatbách a křtinách v panském domě atd.) husy, slepice, med, sýr, vejce, kroupy, oves, zelenina, koláče, dobytek atd. V některých krajích přistoupily ještě i tzv. proventus (dúchody), t. j. dávka z jiných hospodářských užiteků mimo úrodu (roj včel, svině a pod.).

V tomto stavu nacházelo se poddanství před nastoupením Marie Terezie.

III.

Ochrana poddaných za Marie Terezie v době do roku 1848.

Nejvýznačnější událost této doby pro poměry urbářské je zavedení urbáře, totiž registru o urbářských právech a povinnostech za účelem evi-

dence a bezpečného zjištění poddanského poměru. Vzhledem na okolnosti, že urbář obsahoval zároveň výkaz pozemků k jednotlivým urbářským usedlostem patřících a jejich tzv. pertinencí, je to jakási veřejná (pozemková) kniha se širším obsahem, nežli pozemkové knihy ve vlastním smyslu toho slova. Od pozemkových knih liší se ovšem i tím, že nemá významu konstitutivního pramene urbářských práv a závazků, nýbrž jen účelu evidenčního slouží. Politicky měl urbář pro poddané i ten význam, že nejhrubší výstřelky zneužívání práv vrchnostenských a nadužívání oprávnění těchto bylo omezeno (zakázané zvyklosti). Již před tím nazývána urbářem úprava poddanských poměrů na jednotlivých panstvích, jež však nespočívala na všeobecných zásadách, jako tento urbář, nazývaný tereziánským aneb zemským (ale ne ve smyslu jednotné platnosti pro celou zemi). Již roku 1723 nařizeno úřadům, aby bděly nad tím, aby vrchnosti neukládaly sedlákům břemen větších, nežli bylo ustanoveno v urbářích (vrchnostenských). K zařízení urbáře tereziánského na Slovensku vztahují se král. instrukce ze dne 23./I. 1767 a z roku 1770. Zákonem z roku 1785 vrátil Josef II. lidu poddanskému svobodu stěhování a vydal nařízení o ulehčení roboty, ale roku 1790 zase všechna nařízení v tomto směru vydané odvolal. Tereziánský urbář došel sankce až za Leopolda II., v 55. čl. z r. 1790. Zároveň obdrželi poddaní právo volného stěhování. Za Františka (1792—1835) žádný zákon neobíral se otázkou poddanství. Kdežto na západě idey francouzské revoluce (liberté, égalité, fraternité) byly na postupu, v Uhrách jevila se reakce v kruzích vládních, vítaná i uherské šlechtě, která proti urbářské úpravě přinášela odpor založený v egoistických interesech, ale oděný pod roušku hájení ústavních práv, neboť urbář tereziánský byl vydán cestou absolutistického režimu bez ohledu na historická práva uherského státu. Z. čl. XXXV/1791 zásadně vyslovil, že poměry mezi majiteli půdy a poddanými vždy mají býti upraveny zákonně a že má proto urbář býti vypracován sněmem. Byla to vhodná záminka nemilé reformy. Za tím účelem byla zřízena zvláštní zemská komise a až do sejítí se sněmu (1792) podržen byl tereziánský urbář v platnosti s výhradou vyloučení praecedence pro právo ústavní. Tento modus se pak opakoval z jednoho sněmu do druhého, až teprve 1832—1836 došlo k rozhodnému sněmovnímu projednání této záležitosti a k sankci urbáře, mezi tím de facto dle tereziánských předpisů zakládaného (z. čl. IV—XII/1836, XV/1836). Tato úprava zákonně doplněna byla z. čl. VII a VIII/1840. Obsah tohoto zákonodárství, jímž se dokončuje vývoj poddanského poměru, v přehledu je následující:

Z. čl. V/1836: ustanovení o zjištění poddanské usedlosti ohledně její substance (korpusu). V tomto směru nemá tereziánský urbář více významu. Dle tohoto zákona sluší vždy řešiti otázku, zda-li konkrétní nemovitost je držbou poddanskou či pánskou.

Z. čl. VI/1836: předpisy k zjištění poddanských užitků (pastvy, lesů atd.)

Z. čl. XII/1836: předpisy o poměrech užitků patřících k společné či obecné držbě.

Z. čl. VII/1836: o poddanských závazcích.

Z. čl. VIII/1836: o urbářských smlouvách.

Z. čl. X/1836: o patrimonialní jurisdikci a urbářském řízení.

Z. čl. XI/1836: o veřejných břemenech, které jsou povinni snášeti šlechtici jsoucí v držbě půdy poddanské.

Z. čl. XXXIV/1836: o církevním a podobném desátku.

(Pokračování.)

Dr. Karol Szegő :

Lombardný pôžičkový úkon.*)

Jednou z najaktuálnejších otázok v dnešnom právnom živote je otázka lombardnej pôžičky. O jej riešenie následkom lombardovania válečnej pôžičky a rakúskych i uhorských burzovních papierov pri ústavoch teraz už československých sa zaoberajú temer všetky vrstvy spoločenské. Na viedeňskej a peštianskej burze zakúpené cenné papiere boli lombardované od 75—90%. Po prevrate, poťažne po odkolkovaní jednotlivci ostali dlžní patričným peňažným ústavom v čsl. korunách, naproti tomu na viedeňskej a peštianskej burze cenné papiere sa značily v rakúskych a maďarských korunách a následkom nastalej valutnej diferencie sotva kryly $\frac{1}{10}$ pôvodného dlhu.

Osud lombardných dlhov postihuje na Slovensku veľmi početné rodiny, a preto je nutné, aby sme si túto otázku z právneho stanoviska objektívne objasnili. A to tým viac, lebo naše súdy pri doterajšom posudzovaní lombardných válečných pôžičiek sa vyhlý zásadnému rozhodnutiu otázky.

I. Lombardný úkon neni iným, než pôžičkou na ručný záloh, lišiacou sa od pôžičky v záložni len v postavení jednajúcich strán. Laicky vyjadreno, keď si založím svoje cenné papiere v záložni, uzavriem pôžičku na ručný záloh, ale keď si zlaté hodinky zastavím v banke, povstane lombardný úkon.

Pôvod lombardného úkonu je obsažený už v samom pomenovaní. Vzniknul v Hornej Italii, odkiaľ ho v stredoveku — dľa badania Stobbeho — židia-obchodníci doniesli do Nemecka.

Lombardný úkon už od samého vzniku sa spravoval pravidlami rímskeho ručného zálohu, pravidlami pacta de vendendo a pacta commissoria, lebo jeho hospodárskym účelom bolo úplné zaistenie veriteľa. Tento sa mohol čím kratším spôsobom uspokojiť z predmetu zálohu, nehľadiac na osobu založiteľovu, alebo si k uspokojeniu sa podržal predmet zálohu. Už samo osobné postavenie židovského

*) Konklúzie pôvodcove sú čiastočne sporné. — Red.